İQTİSADİYYAT VƏ İQTİSADİ MÜNASİBƏTLƏR

Azərbaycan Aqrar Elmi 5 2018 *Аграрная Наука Азербайджана*

UOT: 631.16;631.41

AZƏRBAYCANIN TORPAQ EHTİYATLARI: MÖVCUD İSTİFADƏ VƏZİYYƏTİ, PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

A.H.VƏLİYEV
AKTN Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi

Məqalədə Azərbaycanın torpaq ehtiyatları, onların mövcud istifadə vəziyyəti, qarşıya çıxan problemlər və problemlərin həlli yollarından danışılır. Ümumi torpaq fondunu təyinatına və hüquqi rejiminə görə, həmçinin mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü, eyni zamanda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların tərkibi verilir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların mövcud istifadə vəziyyəti, şorlaşması və şorakətləşməsi, eroziyaya uğraması, onların kənd təsərrüfatı istehsalına təsiri şərh edilir. Mövcud problemlər müəyyən edilir və onların həlli yolları göstərilir.

Açar sözlər: *Torpaq ehtiyatları, torpaqların keyfiyyəti, suvarılan torpaqlar, əkinçilik sistemi, iqtisadi rayonlaşdırma.*

Əhalinin getdikcə artması və onun səmərəsiz təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində dünyada hər il 6-7 milyon hektar məhsuldar torpaq itirilir, bununla da əhalinin torpaq ehtiyatları ilə təminat səviyyəsi aşağı düşür. Dünyada hazırda yarım milyarddan çox əhali aclıq içərisində yaşayır, bir milyarda qədər əhali isə xroniki olaraq normal qidalana bilmir. İnsanların təsərrüfat fəaliyyəti və digər müxtəlif səbəblərin təsiri nəticəsində dünya üzrə adambaşına düşən ümumi torpaq ehtiyatları ildə 2%, yararlı (məhsuldar) torpaq sahəsi isə 6-7%-ə qədər azalır. Əhalinin artım tempini nəzərə alsaq dünyada məhsul istehsalı ildə 25-30 milyon ton artırılmalıdır, yeni doğulan hər bir nəfər üçün ərzaq məhsulları istehsal etməkdən ötrü 0,3 ha torpaq sahəsi gərəkdir.

Qeyd edilənlər bir daha sübut edir ki, torpaq ehtiyatlarından maksimum səmərəli istifadə və onların mühafizəsi qeyd-şərtsiz təmin edilməli, torpağa laqeyd münasibət kökündən dəyişməlidir. Əks təqdirdə günü-gündən artan əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını təmin etmək mümkünsüz olacaq. Dünya qarşısında duran bu problem təbii ki, onun kiçik bir güşəsi olan ölkəmiz üçün də təhlükəlidir.

Mövcud vəziyyət. Azərbaycan yararlıq baxımından dünyanın aztorpaqlı ölkələri sırasındadır. Ümumi sahəsi 8 milyon 655 min 481 hektar, yaxud 86,6 min kv. km-dir. Onun vahid torpaq fondu məqsədli təyinatına və hüquqi rejiminə görə aşağıdakı 7 (yeddi) kateqoriyaya bölünür:

1. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar - 5121,2 min ha (59,2%);
2. Yaşayış məntəqələrinin (şəhərlərin, qəsəbələrin və kəndlərin) torpaqları - 498,6 min ha (5,8%);
3. Sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar - 80,8 min ha (0,9%);
4. Xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları – 2,4 min ha (0,0%);
5. Meşə fondu torpaqları – 1334,8 min ha (15,4%);
6. Su fondu torpaqları – 261,1 min ha (3,0%);
7. Ehtiyat fondu torpaqları – 40,8 min ha (0,5%).

Bunlardan başqa respublikanın ümumi ərazisinin 1315,8 min hektarı (15,2 %) çılpaq qayalıq və daşlıq sahələrdən ibarətdir ki, onlar da torpaq örtüyünə malik deyildir.

Göründüyü kimi, respublikanın ümumi ərazisinin yalnız 59,2 % -i kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlardır. Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin 2018-ci il məlumatlarına əsasən bu torpaqların 4777,5 min hektarı bilavasitə kənd təsərrüfatı istehsalında, qalanı isə digər sahələrdə kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunur. Kənd təsərrüfatına yararlı 4777,5 min hektar torpaqların: 1891,3 min hektarı (39,6 %) əkin, 179,3 min hektarı (3,8 %) çoxillik əkmələr, 39,8 min hektarı (0,8%) dincə qoyulmuş sahələr, 108,8 min hektarı (2,3 %) biçənəklər, 2327,4 min hektarı (48,7%) isə örüş-otlaq sahələrinin torpaqlarından ibarətdir. Çoxillik əkmələrin: 102,2 min hektarı bağlar, 54,3 min hektarı üzümlüklər, 7,5 min hektarı çay plantasiyaları, 15,3 min hektarı isə sair çoxillik əkmələrdir (2).

Azərbaycanın təbii-coğrafi şəraitinin zəngin və mürəkkəb olması burada torpaqların müxtəlif tip və növmüxtəlifliklərinin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu müxtəliflik topraqların keyfiyyət (münbitlik) xüsusiyyətlərində də özünü açıq göstərir. Torpaqların kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafı və məhsuldarlığı üçün nə dərəcədə yararlı olduğunu müəyyən etməkdən ötrü, torpaq kadastrının tərkib hissələrindən biri olan torpaqların bonitirovkası (keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi) aparılır. Bununla torpaqların

keyfiyyətcə biri-birindən nə qədər fərqli olduğunu növmüxtəlifliyinə kimi müəyyən etmək olur.

Coğrafi şəraitin müxtəlifliyi səbəbindən konkret bir ərazi vahidində torpağın bir deyil, bir neçə keyfiyyətcə fərqli növmüxtəlifliyinə rast gəlmək mümkündür. Torpaqların keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə kənd təsərrüfatında istifadəsini asanlaşdırmaq üçün, onları keyfiyyət göstəricilərinə görə qruplaşdırmaq gərəkdir. Belə qruplaşdırma elmi baxımdan torpaqların aqroistehsal qruplaşdırılması adlandırılır. Torpaqların aqroistehsal qruplaşdırılması kənd təsərrüfatı istehsalında bir çox ümumi məsələlərin həllində - təsərrüfatın ixtisaslaşdırılmasında, ərazinin düzgün seçilməsində, hansı bitkinin əkilməsinin müəyyən edilməsində, məhsuldarlığın proqnozlaşdırılmasında, təsərrüfatın istehsal fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində, habelə torpağın potensial məhsuldarlıq imkanının müəyyən edilməsində və s. olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikada aparılan kadastr tədqiqatları əsasında ümumi torpaq fondu beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş beş aqroistehsal qrupunda birləşdirilir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların keyfiyyət qruplarına görə bölgüsü aşağıdakı kimidir (4): I qrup- yüksək keyfiyyətli – 291,7 min ha (6,1 %), II qrup- yaxşı keyfiyyətli – 945,9 min ha (19,9 %), III qrup- orta keyfiyyətli – 1416,8 min ha (29,8 %), IV qrup- aşağı keyfiyyətli – 668,6 min ha (14,2 %), V qrup- şərti yararsız torpaqlar – 1524,1 min ha (30,0 %). Əkin yerlərinin torpaqları: I qrup- yüksək keyfiyyətli – 217,4 min ha (12,1 %), II qrup- yaxşı keyfiyyətli – 682,6 min ha (38,1 %), III qrup- orta keyfiyyətli – 812,3 min ha (45,3 %), IV qrup- aşağı keyfiyyətli – 81,5 min ha (4,5 %). Hesablamalara görə respublikada kənd təsərrüfatına yararlı əsas tip və yarımtip torpaqlardan ümumilikdə istifadə əmsalı 0,52-0,98 arasında tərəddüd edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən torpaq üzərində dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formaları müəyyən edilmişdir. Ümumi torpaq fondunun: 4927,0 min hektarı, yaxud 56,9%-i dövlət mülkiyyətində saxlanmışdır (işğal altında olan ərazilər də daxil olmaqla). Ondan: 1964,9 min hektarı (39,9 %) kənd təsərrüfatına yararlıdır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 430,1 min hektarı (8,7 %)- əkin, 60,5 min hektarı (1,2 %)- çoxillik əkmələr, 17,1 min hektarı (0,3 %)- dincə qoyulmuş sahələr, 28,8 min hektarı (0,6 %)- biçənəklər, 1417,7 min hektarı (28,8 %)- örüş-otlaq sahəıəri, 10,7 min hektarı (0,2 %) - digər kənd tısərrüfatına yararlı torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətinə ayrılmış qalan torpaqların 2,1min hektarı – həyətyan sahələrdən, 1037,2 min hektarı (21,1 %) - meşə fondu torpaqlarından,1922,9 min hektarı (39,0 %)- sair torpaqlardan ibarətdir.

Respublikanın ümumi torpaq ehtiyatlarının 2026,9 min hektarı, yaxud 23,4%-i bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılmışdır. Onun da 1139,9 min hektarı (56,2 %)- kənd təsərrüfatına yararlıdır. 4,3 min hektarı (0,2 %)– həyətyan sahələrin, 3,1 min hektarı (0,2 %)- meşə fondunun, 879,5 min ha (43,4 %)-sair sahələrin torpaqlarıdır.

Bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 115,7 min hektarı (5,7 %)- əkin yeri, 6,9 min hektarı (0,3 %)- çoxillik əkmələr, 5,4 min hektarı (0,3 %)- dincə qoyulmuş sahələr, 3,4 min ha (0,2 %)- biçənəklər, 998,5 min hektarı (49,3)- örüş-otlaqlar, 10,1 min hektarı (0,5 %)- digər knd təsərrüfatına yararlı torpaqlarıdır.

Ümumi torpaq fondunun 1701,5 min hektarı, yaxud 19,7%-i xüsusi mülkiyyətə verilmişdir. Ondan 1668,1 min hektarı (98,0 %)- kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardır, 25,1 min hektarı (1,5 %)- həyətyanı sahələrin, 8,4 min hektarı (0,5 %)- sair sahələrin torpaqlarından ibarətdir.

Xüsusi mülkiyyətə verilmiş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 1248,1 min hektarı (73,3 %)- əkin, 108,3 min hektarı (6,4 %)- çoxillik əkmələr, 17,3 min hektarı (1,0 %)- dincə qoyulmuş sahələr,76,6 min hektarı (4,5 %)- biçənəklər, 7,9 min hektarı (0,5 %)- örüş-otlaqlar, 209,9 min hektarı (12,3 %)- digər kənd təsərrüfatı sahələri altında istifadə olunur.

Respublikanın ümumi torpaq fondunun 1445,8 min hektarı suvarılan torpaqlardır. Ondan 1442,4 min hektar (99,8 %)- kənd təsərrüfatına yararlıdır, 141,1 min hektar (9,8 %)- həyətyan sahələrin, 3,5 min hektar (0,3 %)- meşə fondunun, 177,1 min ha (12,3 %)- digər kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin torpaqlarıdır.

Suvarılan kənd təsərrüfatı torpaqlarının 1113,7 min hektarı (77,6 %)- əkin yeri, 123,9 min hektarı (8,6 %)- çoxillik əkmələr, 12,5 min hektarı (0,9 %)- dincə qoyulmuş sahələr, 5,5 min hektarı (0,4 %)- biçənəklər, 38,8 min hektarı (2,7 %)- örüş-otlaqlar, qalan 141,0 min ha (9,8 %)- digər kənd təsərrüfatı torpaqlarıdır (2).

Suvarılan torpaqların hidrogeoloji və meliorativ vəziyyəti barədə məlumat-lara görə 615,8 min hektar sahədə (42,8 %)- meliorativ vəziyyət yaxşı, 596,2 min hektar sahədə (41,4 %)- kafi, 226,8 min hektar sahədə (15,8 %)- pisdir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatının su ilə təminatında da problemlər hələ mövcuddur. Müəyyən edilmişdir ki,ümumi suvarılan torpaqların yalnız 3654,6 min hektarında (25,4 %)- su təminatı yaxşıdır, qalan 8546,5 min hektarda (59,4 %) - su təminatında çətinliklər mövcuddur, 2186,9 min hektarda (15,2 %)- su təminatı pisdir.

Əkin sahələrinin də su təminatı qənaətbəxş vəziyyətdə deyil. Bu torpaqların 41,1%-nin su təminatında çətinliklər var, 15,0%-nin isə su təminatı çox pis haldadır, yalnız 25,8%-nin su təminatı yaxşıdır.

Çoxillik əkmələrin 27,6%-də, biçənək və otlaq-örüş sahələrinin 23,0%-də su təminatı nisbətən yaxşıdır. Müvafiq olaraq bu sahələr üzrə 57,8-60,0%-ə qədər torpaqların su təminatında çətinliklər mövcuddur, 14,6 və 17,1%-də isə su təminatı çox pis vəziyyətdədir.

İqtisadi rayonlardan Abşeronda və Lənkəranda kənd təsərrüfatı sahələrinin su ilə təminatı nisbətən yaxşıdır. Abşeronda ümumi suvarılan torpaqların 51,5%-i, əkinaltı torpaqların 63,3 %-i, çoxillik əkmələrin 86,4%-i, biçənək və otlaq-örüş sahələrinin isə 47,9 %-i su ilə yaxşı təmin olunmuşdur. Lənkəran iqtisadi rayonunda ümumi suvarılan torpaq sahəsinin 47,9%-i, əkin torpaqlarının 51,6%-i, çoxillik əkmələr altındakı torpaqların 42,4%-i su ilə yaxşı təmin olunmuşdur.

Məlumdur ki, kənd təsərrüfatını maşın-mexanizmlərlə təmin etmədən, lazımi gübrələr və dərmanlar tətbiq olunmadan, bu sahədə yüksək iqtisadi göstəricilər əldə etmək qeyri-mümkündür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, səmərəliliyə o vaxt nail olmaq olar ki, konkret məhsul istehsalı prosesində tələb olunan mexanikləşdirmə və kimyalaşdırma kompleks formada tətbiq edilsin. Yəni ayrı-ayrı resurslar arasında əlverişli nisbət yaratmaqla əmək məhsuldarlığının artımı təmin edilmiş olsun.

Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında əkin strukturuna uyğun bəzi kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin olunma vəziyyəti araşdırılmış və müəyyən edilmişdir ki, traktorlara normativ tələbat- 25935 ədəd, çatışmayan- 8892 ədəddir, çatışmayanların dəyəri- 211,9 milyon manata bərabərdir. Taxılyığan kombaynlara tələbat-7980 ədəd, çatışmayan- 6695 ədəd, çatışmayanın dəyəri- 292,7 milyon manat, kultivatorlara tələbat- 6743 ədəd, çatışmayan - 6664 ədəd, çatışmayanların dəyəri - 40,7 milyon manat, toxumsəpənlərə tələbat - 7002 ədəd, çatışmayan- 6708 ədəd, çatışmayanların dəyəri- 30,2 milyon manat, otbiçənlərə tələbat- 3112 ədəd, çatışmayan - 2984 ədəd, çatışmayanların dəyəri- 6,3 milyon manatdır.

Bitkilərin normal böyüyüb inkişaf etməsi və yüksək məhsul verməsi üçün onlar bir sıra qida maddələri ilə təmin olunmalıdır. Bitkilərdə gedən proseslərin tənzimlənməsində azot, fosfor, kalium elementləri, üzvi gübrə kimi peyin xüsusi rol oynayır və bunlar bitkilərin əsas qida maddələri hesab olunur. Lakin istər üzvi, istərsə də mineral gübrələr tətbiq edilərkən becərilən bitkinin bioloji xüsusiyyətləri, onun əkin sahəsi, torpaqların aqrokimyəvi xüsusiyyətləri və ərazinin yerli təbii-iqlim şəraiti nəzərə alınmalıdır. Gübrələr kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq üçün tətbiq edilən tədbirlərin ən təsirlisi hesab olunur. Gübrələrin verilmə vaxtını, miqdarını və üsulunu düzgün müəyyən etməklə becərilən bitkinin normal inkişaf etməsini və məhsuldarlığının yüksəldilməsini nizamlamaq mümkündür. Hər bir halda gübrələrdən və dərman preparatlarından son dərəcə düzgün və aqrotexniki tələbata uyğun istifadə etmək olduqca vacbidir. Əks təqdirdə istər bitkiçilik, istərsə də heyvandarlıq məhsullarına insan orqanizmi üçün təhlükəli olan zərərli maddələr daxil ola bilər. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatında kimyalaşmadan və mühafizə tədbirlərindən mütləq elmi əsaslarla istifadə etmək lazımdır. Belə olan halda bol və ekoloji təmiz məhsul istehsal etmək mümkündür, eyni zamanda ətraf mühit ekoloji baxımdan qorunmuş olar.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı əkinləri üçün respublikaya tələb olunan səviyyədən xeyli az mineral gübrə və dərman preparatları gətirilir. Belə ki, 2017-ci ildə respublikada azot gübrəsinə tələbat 352 min ton olduğu halda, cəmi 96 min ton (tələbatın 27,3 %-i), fosfor gübrəsinə 558 min ton tələbata qarşı 100 ton (0,02%), kalium gübrəsinə 162 min ton tələbata qarşı cəmi 8,0 min ton (4,9 %-i) gətirilmişdir. Tədqiqatlara əsasən ölkədə pestisidlərə olan tələbat da kifayət qədər ödənilmir. Hesablanmışdır ki, müxtəlif pestisidlərə olan tələbat cəmi 2,0-65,0 % həddində ödənilmişdir (1).

Torpaqları iqtisadi cəhətdən qiymətləndirmək üçün ilk növbədə keyfiyyət göstəricilərinə uyğun olaraq torpaqların məhsuldarlıq qabiliyyəti (imkanları) müəyyən edilmişdir. Bunun üçün hər bir kənd təsərrüfatı bitkisinin potensial məhsulvermə imkanı və həmin bitkinin altındakı torpağın keyfiyyət göstəricilərinə görə balları hesablanmış və bu məlumatlar əsasında keyfiyyət qrupları üzrə torpaqların potensial məhsuldarlıq qabiliyyəti müəyyən edilmişdir.

Hesablanmışdır ki, keyfiyyət qrupundan asılı olaraq taxılın potensial məhsuldarlığı 15-70 sen/ha, xam pambığın potensial məhsuldarlığı 6-30 sen/ha arasında tərəddüd edir. Potensial məhsuldarlıq imkanından istifadə həddi taxılda 27-31%-ə, pambıqda isə 35-45%-ə bərabərdir.

Uzun illərin təcrübəsinə əsaslanaraq alimlər bu qənaətə gəlmişdir ki, az əmək sərf etməklə, yüksək məhsul əldə etmək üçün müasir əkinçilik sisteminin yaradılması olduqca vacibdir və bu sistem ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq təkmilləşdirilməlidir.

Əkinçilik sistemi - konkret təbii və iqtisadi şəraitdə, maya dəyəri az olmaqla sahə vahidindən yüksək məhsul əldə edilməsini təmin edən təşkilati-təsərrüfat, aqrotexniki və meliorativ tədbirlər kompleksi həyata keçirmək, eyni zamanda təsərrüfatın bütün torpaqlarından səmərəli istifadə etməklə torpağın münbitliyini daima yüksəltmək anlayışıdır. Hər bir əkinçilik sisteminin ən mühüm hissəsi təsərrüfatın təşkilidir ki, burada kənd təsərrüfatı yerləri və müxtəlif bitkilərin əkin sahələrinin nisbəti düzgün müəyyən edilməlidir. Bu isə bütövlükdə təsərrüfatın idarə olunma sistemindən asılıdır.

Sovetlər dönəmində nə qədər ki, planlı iqtisadiyyat sisteminə əsaslanan təsərrüfatlar (kolxozlar, sovxozlar) mövcud idi, necə olursa olsun təsərrüfatın fəaliyyəti təmin olunurdu, təsərrüfatlara təhkim olunmuş torpaqların istifadəsiz qalmasına yol verilmirdi.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi sistemin dəyişməsi ilə, bütün sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahədə də islahatlar aparılması zəruriyyəti yarandı. Aparılan islahatlardan sonra ilk əvvəllər istər yeni təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşdırılması, istərsə də torpaqlardan, xüsusilə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlardan hansı səviyyədə istifadə olunması məsələləri günün aktual problemlərindən birinə çevrildi. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən müvafiq tədbirlər nəticəsində ümumilikdə aqrar sahədə müəyyən nailiyyətlərə nail olunsa da, elmi baxımdan qeyd edilən məsələlərin həllində problemlər hələ də qalmaqdadır. Təəssüflər olsun ki, bu problemlərə iqtisadi baxımdan çox zəif diqqət yetirilmişdir və bu yöndə ciddi elmi araşdırmalara rast gəlinmir. Bunu nəzərə alaraq kənd təsərrüfatında mövcud problemlərin ən vaciblərindən biri olan yeni əkinçilik sisteminin formalaşdırılmasının iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməsinə çalışmışıq.

Ümumiyyətlə, əkinçilik sistemində həyata keçirilən bütün tədbirlərin böyük əhəmiyyəti vardır, lakin yerli təbii və təsərrüfat şəraitindən asılı olaraq, onlardan bu və ya digəri əsas hesab edilir. Aqrar sahədə aparılan tədqiqatların nəticələrinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, təsərrüfatlarda əkinçilik sisteminin formalaşdırılmasını aşağıdakı əsas amillər təşkil edir: növbəli əkin sisteminin tətbiqi, torpağın becərilməsi (suvarma da daxil olmaqla), gübrələrdən istifadə, toxumların keyfiyyəti, meliorativ tədbirlərin həyata keçirilməsi, bitkilərin mühafizəsi, innovativ texnologiyaların tətbiqi. Hər bir bölgədə, yaxud istənilən bir təsərrüfat daxilində əkinçilik sisteminin formalaşmasını təmin edən bu amillərin hansı səviyyədə yerinə yetirildiyini təxmini olsa da müəyyən etmək mümkündür. Bu məqsədlə Düzən Qarabağ ərazisinin təsərrüfatlarında apardığımız tədqiqatların nəticələrinə görə müəyyən edilmişdir ki, burada əkinçilik sisteminin tətbiqi səviyyəsi **47 %-ə** bərabərdir.

Mövcud problemlər:

- Müəyyən edilmişdir ki, həm ümumi torpaq fondunun, həm də kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların istifadə vəziyyəti barədə Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi ilə Dövlət Statistika Komitəsinin eyni məsələyə dair hazırladıqları məlumatlarda ciddi uyğunsuzluqlar mövcuddur. Belə uyğunsuzluqlar torpaqların mövcud istifadə vəziyyətini düzgün təhlil edib qiymətləndirməyə imkan vermir.

- Xüsusi mülkiyyətə verilən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların təxminən 25-30 %-i istifadəsiz qalır (səbəb- əsasən maliyyə çatışmazlığı, suvarma imkanlarının zəifliyi, torpaq sahəsinin yaşayış məntəqəsindən uzaqlığı və müxtəlif yerlərdə olması, torpağa laqeyd münasibət, vətəndaşın şəxsi xüsusiyyətləri və s.).

- Xüsusi mülkiyyətə verilən torpaq payları qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu kimi, naturada ayrılıb verilmədiyi üçün çox vaxt layihədə ayrılmış torpaq sahəsi natura ilə uyğun gəlmir, torpaq sahəsinin sərhədini müəyyən edən koordinatlar və döngə nöqtələri üst-üstə düşmür. Hazırda torpaqların istifadəsi barədə olan şikayətlərin əksəriyyəti məhz bu məqamla bağlıdır. Sevindirici haldır ki, ölkə Prezidentinin tapşırığı ilə Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi aptıq bu problemin həlli istiqamətində işlər görməyə başlayıb.

- Qanunvericiliyə görə meşə fondu torpaqlarının əksəriyyəti və ümumi örüş-otlaq torpaqları içərisində qış və yay otlaqlarının torpaqları demək olar bütövlükdə dövlət mülkiyyətində saxlanmışdır. Lakin müşahidələr və aparılan sorğular göstərir ki, bu torpaqların istifadəsində ciddi problemlər mövcuddur, hətta bir çox yerlərdə bu torpaqların qeyri-qanuni zəbt edilməsi və təyinatının dəyişdirilməsi ilə qanunvericiliyin pozulması hallarına rast gəlinir.

- Əksər rayonlarda dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılan torpaqların sərhədləri naturada ayrılıb dəqiqləşdirilmədiyi üçün həmin torpaqların istifadəsində ciddi mübahisələr yaranır.

- Müəyyən edilmişdir ki, suvarılan torpaqların **351,4 min hektarı** müxtəlif dərəcədə **şorlaşmış torpaqlardır**. **Ondan:** 199,3 min ha – zəf, 106,3 min ha - orta, 40,4 min ha – şiddətıi, 5,4 min ha – çox şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır (3).

- **348,8 min hektarı** isə müxtəlif dərəcədə **şorakətləşmiş torpaqlardır**. **Ondan:** 326,6 min ha – zəif, 20,9 min ha – orta, 1,2 min ha – şiddətli dərəcədə şorakətləşmişdir (3).

- Məhsuldarlıq şorlaşmanın tipindən və kənd təsərrüfatı bitkilərinin növündən asılı olaraq təmiz torpaqlara nisbətən zəif şorlaşmış torpaqlarda 15-20%, orta dərəcədə şorlaşmış torpaqlarda 40-50%, şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlarda isə 80-95% az olur. Eyni zamanda istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti də 3-5 dəfə aşağı düşür.

- Məhsuldarlığın aşağı düşməsinin bir səbəbi də torpaqların müxtəlif növ və müxtəlif **dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmasıdır**. Müəyyən edilmişdir ki, respublikanın ümumi torpaq fondunun **3994,2 min hektarı və ya 46,2 %-i** müxtəlif dərəcədə eroziyaya uğramışdır. **Ondan:** 1340,1 min hektarı (33,6%-i) zəif, 873,0 min hektarı (21,8%-i) orta, 1781,1 min hektarı (44,6%-i) şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışdır.

- Aparılan hesablamalar göstərir ki, torpaqların eroziyaya uğrama dərəcələrindən asılı olaraq eroziyaya uğramayan torpaqlara nisbətən eroziyaya məruz qalan torpaqlarda **taxıl** altında hektardan 4,5 - 19,0 sentner, **pambıq** altında 5,6-22,5 sentner, **tütün**

altında 5,5-21,0 sentner, **kartof** altında 26-111 sentner, **tərəvəz-bostan** bitkiləri altında isə 31-132 sentner məhsul itkisinə yol verilir. Bunu dəyərlə ifadə etsək görərik ki, eroziya dərəcəsindən asılı olaraq müxtəlif bitkilər altında ildə hər hektardan xeyli miqdarda maliyyə vəsaiti itirilir.

- Kənd təsərrüfatında istismara yararlı texniki vasitələrin sayının az olması özəl təsərrüfatlarda torpaqların əkinə hazırlanmasına, səpinin və məhsul yığımının optimal aqrotexniki müddətlərdə yerinə yetirilməsinə imkan vermir. Həmçinin texnikanın azlığı ondan istifadə xərclərinin yüksəlməsinə səbəb olur ki, bu da məhsulun maya dəyərinin artması ilə nəticələnir.

- Aparılan təhlil və hesablamalar göstərir ki, respublikaya tələb olunan səviyyədən xeyli az mineral gübrə və dərman preparatları gətirilmişdir. Belə ki, respublikada azot gübrəsinə tələbat 2016-cı ildə 352 min ton olduğu halda, cəmi 96,2 min ton (tələbatın 27,3 %-i), fosfor gübrəsinə 558 min ton tələbata qarşı 100 ton (0,02%), kalium gübrəsinə 162 min ton tələbata qarşı cəmi 8,0 min ton (4,90 %) gətirilmişdir (1).

- Tədqiqat göstərir ki, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların potensial məhsuldarlıq qabiliyyəti kifayət qədər yüksəkdir, lakin faktiki olaraq bu imkandan xeyli aşağı məhsul istehsal olunur. Torpaqların potensial məhsuldarlıq imkanlarından istifadə həddi torpaqların keyfiyyət qruplarına uyğun olaraq fərqlidir. Bu fərqi dəyərlə ifadə etdikdə ildə hər hektardan taxıl altında olan torpaqlardan – 995 manat, pambıq əkinində – 525 manat, meyvəçilikdə– 3008 manat, üzümçülükdə -2429 manat, kartofçuluqda – 8183 manat, tərəvəz-bostan bitkiləri istehsalında – 3379 manatlıq məhsul itirilir.

- Təsərrüfatlarda növbəli əkinçilik sistemi demək olar ki, tətbiq edilmir. Araşdırmalar göstərir ki, pambıqçılıqda növbəli əkinin tətbiqi, torpağın tipindən və əkilən pambığın növündən asılı olaraq 15-20 sen/ha məhsul artımına səbəb olur.

- Müşahidələr göstərir ki, aqrotexniki tədbirlərin (torpağın əkinə hazırlan-ması, əkinin aparılması, suvarma və gübrələmə, digər becərmə işləri və məhsulun yığılması və s.) müvafiq normaya uyğun, vaxtında və düzgün aparılmır.

- Əkinçilik sistemi tam tətbiq olunmur və ona daxil olan tədbirlərin həyata keçirilməsi qeyri-qənaətbəxş səviyyədədir.

- Torpaqların qiymətləndirilməsinin (həm keyfiyyəcə, həm iqtisadi baxımdan, həm də dəyər ifadəsində) düzgün aparılmadığı üçün torpaqların qiymətləndirilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var (6).

- İndiyə kimi aparılan iqtisadi rayonlaşdırmalar ictimai-siyasi şəraitdən, ərazinin dəyişməsindən, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsindən və digər təbii-iqtisadi amillərin təsirindən xeyli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Təəssüf ki, həm bu dəyişikliklər, həm də təbii-təsərrüfat yerləri və iqtisadi-coğrafi amillər, əsas istehsal vasitəsi kimi torpağın keyfiyyət (münbitlik) xüsusiyyətləri, ərazi üzrə məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi, həmçinin ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri hazırda istifadə oluna iqtisadi rayonlaşdırmada kifayət qədər nəzərə alınmamışdır (5).

Qeyd edilənlər kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların istifadıəsi ilə bağlı əsas problemləri əhatə edir, sonrakı dərəcəli digər problemlər də mövcuddur.

Problemlərin həlli yolları:

- Ümumi torpaq fondunun və kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların istifadə vəziyyəti barədə Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi ilə Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları arasındakı uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq üçün respublikanın ümumi torpaq fondunun istifadəçilər, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları isə kənd təsərrüfatı sahələri (uqodiyalar) üzrə yerquruluşu qaydasında dəqiq uçotu aparılmalıdır. Bu torpaqlar, həmçinin təbii amillər və insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində korlanmış və çirklənmiş torpaqlar inventarlaşdırılmalı, torpaqların yararsız hala düşməsinin qarşısını almaq üçün müvafiq tədbirlər planı hazırlanıb həyata keçirilməlidir.

- Respublikanın ümumi torpaq fondunun məqsədli təyinatına və hüquqi rejiminə görə bölgüsünə yenidən baxılmalı, onların bölgüsündə yeni torpaq-mülkiyyət münasibətləri nəzərə alınmalıdır.

- Torpaqların aqroistehsal (keyfiyyətcə) qruplaşdırılması kənd təsərrüfatı istehsalında bir çox ümumi məsələlərin həllində – təsərrüfatın ixtisaslaşdırılmasında, ərazinin düzgün seçilməsində, hansı bitkinin əkilməsinin müəyyən edilməsində, məhsuldarlığın proqnozlaşdırılmasında, təsərrüfatın istehsal fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində, habelə torpağın potensial məhsuldarlıq imkanının müəyyən edilməsində və s. olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Torpaqların aqroistehsal qruplaşdırılması 100 ballı sistemə əsaslanır və hər biri 20 bal olmaqla 5 qrupda birləşdirilir. Fikirimizcə, qruplaşdırma torpaqların toksonomik vahidlərinin keyfiyyətinə və konkret bitkinin tələbatına görə aldığı daha yaxın ballar əsasında 10 qrupa ayrılmalıdır.

- Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlardan səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədilə torpaq paylarının naturada sərhədləri dəqiqləşdirilməli, suvarma imkanları nəzərə alınmalı, maddi cəhətdən imkansızlara torpaqlarının icarə qaydasında istifadəsinə şərait yaradılmalıdır. Səbəb olmadan torpaqdan istifadə edilmədikdə qanunvericiliyə uyğun olaraq torpaq payının geri alınması məsələsinə baxılmalıdır.

- Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların (bu torpaqlar ümumi torpaq fondunun 56,9 %-i təşkil edir) istifadəsində və idarəçiliyində qayda yaratmaq

məqsədilə “Dövlət torpaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu və onun icrasını təmin edən normativ-hüquqi aktlar qəbul edilməlidir. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılan torpaqların sərhədləri naturada dəqiqləşdirilməlidir.

- Respublika üzrə suvarılan torpaqların hidrogeoloji-meliorativ vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün 154,1 min hektar sahədə yeni kollektor-drenaj şəbəkəsinin tikilməsinə, 93,0 min hektar sahədə kollektor-drenaj şəbəkəsinin təmirinə və yenidən qurulmasına, 248,6 min hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin təmirinə və bərpasına ehtiyac vardır. Bundan başqa əlavə tədbir kimi- 22,8 min hektar sahədə əsaslı hamarlama işləri aparılmalı, 13,0 min hektar sahədə su təminatı artırılmalı, 345,6 min hektar sahədə şorlaşmış torpaqlar duzlardan yuyulmalı, 1,2 min hektar sahədə kimyəvi meliorasiya işləri yerinə yetirilməlidir. Qeyd edilən ehtiyacları təmin etmək üçün ümumilikdə 1298050 manat vəsait tələb olunur. Bunun 539350 manatı yeni kollektor-drenaj şəbəkəsinin tikintisinə, 186000 manatı mövcud kollektor-drenajların təmirinə və yenidən qurulmasına, qalan 572700 manatı isə işləksiz vəziyyətə düşən kollektor-drenajların təmiri və bərpası üçün lazımdır (3).

- Azərbaycan Respublikası Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti Hidrogeoloji-Meliorativ Xidmət İdarəsinin normativlərinə əsasən hesablanmışdır ki, müxtəlif dərəcədə şorlaşmış torpaqların yuyulması üçün tələb olunan vəsait 462,7 mln. manata, şorakət torpaqların yaxşılaşdırılmasına tələb olunan vəsait isə 521,7 mln. manata bəabərdir. Ümumilikdə şoran və şorakət torpaqların yaxşılaşdırılmasına 984,4 mln.manat vəsait tələb olunur.

- Suvarılan torpaqlarda şorlaşmanın dərəcələrindən və tipindən asılı olaraq müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı aşağı düşür, istehsaldan əldə olunan gəlir xeyli azalır. Bu torpaqlarda müxtəlif meliorativ tədbirlər həyata keçirib onları yaxşılaşdırmaqla, hər hektar sahədən əldə olunan gəliri xeyli artırmaq və yaxşılaşdırmaya çəkilən xərci qısa müddətdə (3-5 ilə) ödəmək mümkündür.

- Yüksək və şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlar yuyulduqdan sonra, onların yaxşılaşdırılması üçün daha uzun müddət və geniş aqrotexniki tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Bu torpaqlarda yuma apardıqdan sonra, həmin sahələr boş saxlanmamalıdır, əks halda təkrar şorlaşma baş verə bilər.

- Eroziyaya uğramış torpaqların yaxşılaşdırılmasına **1441,6 – 1973,6 mln. manat** vəsait tələb olunur. İlk növbədə hazırda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkinində istifadə olunan zəif və orta dərəcədə eroziyaya məruz qalmış torpaqların müəyyən qismini yaxşılaşdırmaq məqsədəmüvafiq olardı.

- Kənd təsərrüfatında sudan istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək, yüksək və sabit məhsul istehsalını təmin etmək üçün suvarılan torpaqlarda su-hava rejimini yaradan suvarma şəbəkələrini və onların üzərindəki qurğuları texniki cəhətdən daima saz və işlək vəziyyətdə saxlamaq lazımdır. Bunun üçün suvarma sistemlərində istismar işlərinin düzgün təşkili, onların keyfiyyətlə və vaxtında yerinə yetirilməsi təmin edilməlidir. Mütərəqqi suvarma üsullarının (yağış yağdırma, damcılı və s.) tətbiqi də vacibdir.

- Suvarma sistemlərinin səmərəli iş fəaliyyətini təmin etmək üçün ilk növbədə şəbəkə və qurğuların texniki vəziyyəti öyrənilməli və qiymətləndirilməlidir, yaranmış probelmin səbəbi aşkar olunmalı, xidmət işlərinin aparılması zəruriyyəti əsaslandırılmalı, işin növü, həcmi və yerinə yetirilməsi müddəti müəyyən edilməli, nəhayət yerinə yetirilmiş işlərin həcmi və keyfiyyəti yoxlanmalıdır.

- Kənd təsərrüfatının maddi-texniki resurslara olan tələbatını təmin etmək üçün respubilkada kənd təsərrüfatını maddi-texnirki resurslarla təmin edən xüsusi sahə yaradılmalı, mini texnika istehsalı təşkil edilməli və bu dövlətin daima nəzarətində olmalıdır. Dövlət sifarişi ilə məhsul istehsal edən isitehsalçıların maddi-texniki resurslarla təminatının əsas hissəsini dövlət öz üzərinə götürməlidir.

- Gələcək məhsul istehsalı barədə sövdələşmələr və lizinq xidmətinin təşkili üçün ödənişin pulla deyil, məhsul ilə həyata keçirilməsi təmin edilməli, bu məqsədlə bütün iqtisadi rayonlarda lizinq xidməti qurumları yaradılmalı, maddi-texniki resurslar üzrə topdansatış bazarları formalaşdırılmalıdır.

- Kənd təsərrüfatının maddi-texniki resurslarla təminatının kooperativlər vasitəsi ilə təşkilinə üstünlük verilməli, dövlət tərəfindən qiymətlər, habelə kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının mübadiləsi tənzimlənməlidir.

- Müasir əkinçilik sisteminin əsas prinsipi kənd təsərrüfatının intensivləşməsidir. Elmi cəhətdən əsaslandırılmış və intensiv inkişaf edən əkinçilik sistemi yaratmaq üçün ilk növbədə əkin sahəsinin strukturunu düzgün müəyyənləşdirmək, məhsuldar bitki növlərindən istifadə etmək, torpaqların becərilməsində torpaq mühafizəsini və torpaq enerjisini qoruyan texnologiyaların tətbiqini təmin etmək lazımdır. Həmçinin, bitkiləri xəstəliklərdən, ziyanvericilərdən və alaq otlarından qorumaq üçün tətbiq edilən vasitələrin normaya, eləcə də təbiəti mühafizə qaydalarına uyğun istifadəsi həyata keçirilməli, habelə müasir texnikadan səmərəli istifadə, torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, növbəli əkin sisteminin, qabaqcıl dünya təcrübəsinin, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin və innovativ texnologiyaların geniş tətbiqi təmin edilməlidir.

- Torpaqları keyfiyyətcə qiymətləndirərkən indiyə kimi istifadə olunan metodlar düzgün nəticə vermir. Belə ki, reallıqda çox vaxt yüksək bal alan torpaqların məhsuldarlığı aşağı olur, yaxud əksinə. Bunu

nəzərə alaraq torpaqların keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi metodikasında təkmilləşdirmə apararaq bitkilərin torpaqdan qida maddələrini mənimsəyə bidəcəyi həddi (optimal həddi) "etalon" qəbul etməyi daha düzgün hesab edirik (6).

- Torpağın hazırda istifadə olunan mövcud normativ qiymətləri onun real dəyərini və məhsuldarlıq qabiliyyətini tam əks etdirmir, həmçinin qiymətlərin heablanmasında ciddi qüsurlar mövcuddur. Aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq hesab edirik ki, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarla, qeyri kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların normativ qiymətləri ayrı-ayrılıqda və müxtəlif meyarlar əsasında qiymətləndiriməlidir. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların normativ qiymətlərini müəyyən edərkən torpaq-bitki münasibətləri, daha doğrusu torpağın keyfiyyəti və bitkinin növündən asılı olaraq potensial məhsulvermə imkanları əsas götürüldüyü halda, qeyri kənd təsərrüfatı təyinatlı tikinti (bina, qurğu və s.) altında olan torpaqların normativ qiymətlərini müəyyən edərkən qiymətləndirilən torpaq sahəsinin üzərindəki daşınmaz obyektlərin mövcud durumdakı dəyəri, həmin torpaq sahəsinin normativ qiyməti və yaşayış məntəqəsinin inkişaf planına uyğun olaraq torpaq sahəsinin yerləşdiyi yeri əsas meyar kimi götürülməlidir.

- Qeyri kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunan digər torpaqların normativ qiymətini müəyyən etmək nisbətən mürəkkəbdir və torpaq üzərindəki infrastruktur sahələrinin müxtəlifliyindən, habelə torpağın istifadə məqsədindən asılı olaraq tez-tez dəyişə bilər. Bu torpaqların normativ qiymətlərini müəyyən edərkən həmin torpaq sahəsi üzərindəki infrastruktur sahəsinin dəyərini, onların istifadəyə yararlılıq dərəcəsini, infrastruktur obyektinin yaxşılaşdırılmasına və profilaktiki-təmir işlərinə sərf olunan xərcləri, həmçinin planlaşdırılan yeni infrastruktur sahəsinə sərf ediləcək kapital qoyuluşunu əsas göstərici kimi götürmək məqsədəmüvafiqdir.

- İndiyə kimi respublikanın ümumi ərazisində bir neçə dəfə iqtisadi rayonlaşdırma aparılmışdır. Mövcud rayonlaşdırma əvvəlkilərdən bir çox üstün cəhətləri ilə fərqlənsə də, burada da, əsas prinsiprlər – xüsusilə təbii şərait və təbii ehtiyatların ümumiliyi, əhalinin məskunlaşması, iqtisadiyyatın ixtisaslaşması, ən vacibi isə torpaqların aqronomik xüsusiyyətləri və s. bəzi rayonlar timsalında tam nəzərə alınmamışdır. Məsələn, mövcud iqtisadi rayonlaşdırmada Xızı inzibati rayonu Abşeron iqtisadi rayonunun tərkibində verilir. Abşeron iqtisadi rayonu demək olar ki, bütövlükdə Abşeron yarımadasını əhatə edir və ölkənin iqtisadiyyatında aparıcı rol oynayır. Belə olduğu halda, bütün təbii-coğrafi və sosial-iqtisadi parametrlərinə görə Xızı inzibati rayonunu Abşeron kimi olduqca mürəkkəb təbii şəraitə və güclü iqtisadiyyata malik olan rayonla eyniləşdirmək düzgün olmazdı. Cənub-şərqdə rayonun iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etməyən kiçik bir düzənlik ərazisi Abşeron yarımadasına daxil olan Xızı rayonu istər təbii - coğrafi şəraitinə, istərsə də iqtisadi amillərə (göstəricilərə) görə Quba-Xaçmaz təbii-iqtisadi rayonuna daha oxşardır. Heç də təsadüfi deyildir ki, təbii kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında, aqroekoloji rayonlaşdırmada, habelə digər məqsədlər üçün rayonlaşdırmaların əksəriyyətində Xızı rayonu Quba-Xaçmaz zonasına aid edilir. Deyilənlərə əsaslanaraq hesab edirik ki, Xızı inzibati rayonunu Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun tərkibinə aid etmək həmin rayonun iqtisadi inkişafını daha düzgün qiymətləndirməyə imkan verərdi (5).

- Yaxud Aran iqtisadi rayonu Kür-Araz ovalığında yerləşir və ölkənin iqtisadiyyatında olduqca mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların 80-85%-i məhz Kür-Arazın suvarılan torpaqlarının payına düşür. Kür-Araz ovalığı fiziki-coğrafi baxımdan – Şirvan, Qarabağ, Mil, Muğan və Salyan düzlərini əhatə edir. İlk baxımdan bu düzlər fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinə görə xeyli oxşar olsalar da, onlar bir çox təbii-iqtisadi amillər, yerli spesifik xüsusiyyətlər və adət-ənənələrə görə, xüsusilə iqtisadi göstəricilər baxımından bir-birindən fərqli cəhətlərə malikdir. Təbii amillər sırasında bu fərq iqlim xüsusiyyətlərində, hidroloji şəraitdə, bitki örtüyündə, xüsusilə torpaqların keyfiyyət xassələrində, iqtisadi amillərə görə isə bu düzlər arasındakı fərq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında, istehala qoyulan vəsait xərcində, rentabellik səviyyəsində və s. özünü aydın göstərir.

Ayrı-ayrılıqda hər bir düzənliyin özünəməxsus spesifikliyi orada fəaliyyət göstərən istehsal subyektlərinə, eləcə də, təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinə nəzərə çarpacaq dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, Şirvan düzü torpaqlarının mürəkkəb struktura, ağır mexaniki tərkibə, şorakətlilik xüsusiyyətlərinə malik olması, bu torpaqlardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir. Muğan-Salyan düzünün torpaqları keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə Şirvan düzü torpaqlarına nisbətən məhsuldar olsalar da, Qarabağ-Mil düzü torpaqları ilə müqayisədə aşağı keyfiyyətli hesab olunurlar. Bütün bunlar məhsul istehsalına çəkilən xərcdə kifayət qədər fərq yaradır ki, bu da maya dəyərinin yüksəlməsinə və nəticədə rentabellik səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbbə olur. Torpağın kənd təsərrüfatında başlıca istehsal vasitəsi hesab olunması və hər bir kənd təsərrüfatı rayonunun iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi, ounn iqtisadi rayonlaşdırma zamanı mütləq amil kimi nəzərə alınmasını zəruri edir.

Qeyd edilənləri və Kür-Araz ovalığının düzləri arasındakı yuxarıda sadalanan fərqli cəhətləri nəzərə alaraq Aran iqtisadi rayonunu Aran Şirvan, Qarabağ-Mil və Muğan-Salyan iqtisadi rayonları kimi ayırmağı daha düzgün hesab edirik.

- Torpaqların hərrac və müsabiqə yolu ilə alqı-satqısının torpaq bazarının formalaşmasına və inkişafına müsbət təsir göstərəcəyi şübhəsizdir, lakin bu proses topraqların yalnız imkanlı adamlar əlində cəmləşməsinə gətirib çıxara bilər. Bunun qarşısını almaq üçün dövlətin prosesə xüsusi nəzarət sistemi olmalı, torpaq bazarında alıcılar üçün maksimum hədd müəyyən edilməlidir.

- Torpaq bazarı ilə bağlı bütün vəsaitləri bir yerə toplamaq, onların sərf olunmasına dövlət nəzarətini təmin etmək, vahid torpaq dövriyyəsi sistemi formalaşdırmaq, toplanan kapitalın torpaqlaqrın səmərəli istifadəsi sahəsinə yönəltmək və s. məqsədi ilə "Dövlət Torpaq Bankı" və onun yerlərdə strukturlarının yaradılması əhəmiyyətl olardı.

- Torpaqlardan səmərəli istifadəni və torpaq münasibətlərinin tənzimlənmsini həyata keçirmək, ümumilikdə torpaq ehtiyatlarının idarə olunması sistemini yaratmaq məqsədi ilə torpaqların, xüsusilə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların dövriyyəsinə nəzarəti dövlət öz üzərinə götürməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1.Azərbaycanın kənd təsərrüfatı.AR DSK-i, stat. məcmuə, Bakı, 2017, 606 s. 2. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin təbii-təsərrüfat yerləri üzrə bölgüsünə dair məlumat. AR ƏMDK-i, Bakı, 2017, 4s. 3.Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Hidrogeoloji - Meliorativ Xidmət İdarəsinin "Azərbaycan Respublikasının suvarılan torpaqlarının 01 yanvar 2015-cü il tarixinə olan meliorativ vəziyyətinin illik" hesabatı. Bakı, 2015, 127 s. 4.Məmmədov Q.Ş. Azərbaycanın topraq ehtiyatları. Bakı, 2002, 131 s. 5. Vəliyev A.H. Azərbaycanın təbii-iqtisadi rayonlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi əsasları. AMEA-nın Xəbərləri, Humanitar və ictimai elmlər seriyası -iqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2007, № 3, s. 91-95. 6.Vəliyev A.H. Torpaqların normativ qiymətlərinin müəyyən edilməsi metodikasının təkmilləşldirilməsi məsələləri. Azərbaycan Aqrar Elmi, jurnal, Bakı, 2008, № 1, s. 3-6.

Земельные ресурсы в Азербайджане: состояние текущего использования, проблемы и пути их решения.

А.Г.Велиев

В статье говорится о земельных ресурсах в Азербайджане, их текущее использование, возникающее проблемы и пути их решения. Даётся понятие распределения общего земельного фонда по назначению и правовому режиму, а также распределение по формам собственности и составу земель пригодных для сельского хозяйства. Излагается текущее состояние использования земель пригодных для сельского хозяйства, их засоленность и солонцеватость, процесс эрозии, их влияние на сельскохозяйственное производство. Выявлены проблемы и показаны пути решения этих проблем.

Ключевые слова: *земельные ресурсы, качество земель, орошаемые земли, система земледелия, экономическое районирование.*

Land resources in Azerbaijan: condition of current use, problems and solutions

A.H.Veliyev

In this article are talked about land resources in Azerbaijan, their current use, problems that arise and ways to solve them. The concept of the distribution of the total land fund by purpose and legal regime are given, also distribution according to the forms by ownership, and the structure of lands suitable for agriculture. The current state of land use suitable for agriculture, their salinity and alkalinity, erosion process and their impact on agricultural production are expounded. The problems have been identified and show ways to solve these problems.

Key words: *land resources, land quality, irrigated land, husbandry system, economic zoning.*